

Özet:

Bu makalede, Azerbaycan bölgesine gelen ilk Türk kavimlerinden Udh ve Udhinlerin, Sakalarla birlikte gelmiş olabileceği belirtilmektedir. Gence vilayeti yakınlarında Halhal adında bir kaleden bahsedilerek, milattan önceki dönemlerde Gence vilayetinde Uti adında bir kavmin varlığına işaret edilmektedir. Arap hâkimiyeti döneminde Hazarlar'ın kontrolünde olan Arrân, Sisecan, Vaspurakan ve Gürcistan bölgelerinin Hazarların memleketi olarak adlandırıldığı ifade edilmektedir.

Araplar zamanında Güney Kafkasya ve Azerbaycan'a Türk unsurlarının gelmeye devam ettiği bilinmektedir. Abbasi halifelerine hizmet eden Türk emirlerinin de kendi maiyetlerindeki Türkleri getirdiği belirtilmektedir. 848 yılında Benî Bu'ays emirlerinin isyan etmesi üzerine Halife Mütevekkil'in Zirak al-Türki'yi göndererek Türklerin bölgede yerleşimini güçlendirdiği ifade edilmektedir.

Ayrıca, Afşin Haydar'ın Mu'tasım döneminde Ermeniyeye ve Azerbaycan umumî valisi olduğu ve emirlerinden Ferganalı Menkecur'un Arrân'ın yönetimine getirildiği belirtilmektedir. Yusuf b. Abi'l Sac'ın Ermeniyeye valiliği sırasında oğlu Muhammed Afşin'in Kars'ı ele geçirdiği ve Berde'de vebadan öldüğü ifade edilmektedir.

Makalede ayrıca, Azerbaycan'ın Türklerle iskanıyla ilgili önemli kayıtların Arapça Derbendnâme adlı eserde yer aldığı ve bu eserin Selçuklu Melikşah döneminde yazıldığı ve Türklerin Emîr Savtekin yönetiminde Azerbaycan bölgesinde gerçekleştirdiği fetihlerden ve yerleşimlerden bahsettiği belirtilmektedir.

Abstract:

This article discusses the arrival of the Udi and Udihe people, who were among the first Turkic tribes to migrate to the Azerbaijan region, possibly alongside the Sakas. It is mentioned that they had a fortress called Halhal near the Gence province, indicating the presence of a tribe called Uti in the ancient era. During the Arab rule, the regions of Arran (Northern Azerbaijan), Sisakan, Vaspurakan, and Georgia were under the control of the Khazars, and the Arabs referred to these areas as the land of the Khazars.

It is known that Turkic elements continued to migrate to South Caucasus and Azerbaijan during the Arab period, and it is understood that Turkic commanders serving the Abbasid caliphs brought Turks from their own retinues. In 848, when the Banu Bu'ayy clan rebelled in Merend, Caliph al-Mutawakkil sent Zirak al-Turki with a strong army to suppress the rebellion, and afterwards, Muhammad bin Shul was appointed as the governor with 4,000 Turkic soldiers in the entourage of Buqa, who settled Shamkur with the Khazar Turks. Afshin, who suppressed the Babak rebellion, is the grandson of Kara Buğra, the ruler of Esrushana, and he became the general governor of Armenia and Azerbaijan during the reign of Caliph al-Mutawakkil. During this period, Fergana Menkejur, one of Afshin's commanders, was appointed to govern Arran in 839. The town of Menkeçur, located near Gence today, is named after this Turkic commander who lived in the 9th century.

In the governorship of Armenia, Yusuf bin Abi al-Sajj served, followed by his son Muhammad Afshin, who took Kars from the Armenian ruler Sembat of the

Bagratid dynasty and captured his capital, Duvin. Later, he died of the plague in Berde in the 90s. His brother Yusuf and later his son Abu al-Musafir (318/930) succeeded him. Even during the reign of the Revvadids who succeeded the Banu Saj, Turks continued to migrate to Azerbaijan.

Significant records regarding the settlement of Turks in Azerbaijan, especially in the Azerbaijan of Caucasus, can be found in the Arabic book *Derbendname*. Müneccimbaşı also benefited from the original Arabic version of this book called *Tarih-i al-Bâb va'l-Abvâb*. It is understood that this book was written during the reign of Seljuk Sultan Melikshah and contains valuable information about the history of Caucasus and Azerbaijan. The book mentions the conquests and settlements of the Turks in the Azerbaijan region under the leadership of Emir Savtekin during Melikshah's reign.

GİRİŞ

Sakaların Önasya'ya doğru yayılmalarına bağlı olarak Azerbaycan bölgesine gelen ilk Türk kavimlerinden biri Udh ve Udhinlerdir. Bu kavimler muhtemelen Sakalarla birlikte gelmişlerdir. Bunlardan Gence vilayeti yakınlarında Halhal adında bir kalelerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu bilgilere dayanarak, milattan önceki çağlarda Gence vilayetinde Uti adında bir kavim olduğu söylenebilir. (Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş I*, 166-168;1981)

Arap hâkimiyeti döneminde, Sasanilerin (488-496 ve 499-531 yılları arasında iki kez tahta geçen) Keykubat (Kubat I) döneminin sonlarında Arrân (Kuzey Azerbaycan), Sisecan ve Vaspurakan'ın yanı sıra Gürcistan da Hazarlar'ın kontrolünde bulunuyordu.(Bala, "Gürcistan", 838;1997) Bu nedenle, Araplar bu bölgelere Hazarların memleketi demişlerdir. Araplar zamanında Güney Kafkasya ve Azerbaycan'a Türk unsurlarının gelmeye devam ettiği bilinmektedir. Abbasi halifelerine hizmet eden Türk emirlerinin de kendi maiyetlerindeki Türkleri getirdikleri anlaşılmaktadır.

848 yılında Benî Bu'ays emirlerinin Merend'de isyan etmesi üzerine Halife Mütevekkil, Zirak al-Türkî'yi güçlü bir orduyla oraya göndermiştir. Sonrasında Türklerden Muhammed b. Şül vali olarak atanmıştır ve Buğa'nın maiyetinde 4000 Türk askeri olduğu ve bu kişinin Şamkür'ü Hazar Türkleriyle yerleştirdiği görülmektedir. Babek isyanını bastıran Afşin ise Esruşana beyi Kara Buğa'nın torunudur. (Togan, "Azerbaycan", 100;1979) Afşin Haydar, Mu'tasım zamanında Ermeniyeye ve Azerbaycan umumî valisi olmuştur. Bu dönemde Afşin'in emirlerinden Ferganalı Menkecur (Mençur/Min çor/Moyun Çor), 839 yılında Afşin tarafından Arrân'ın yönetimine getirilmiştir. Bugün Gence'nin yanında Menkeçur ismindeki kasaba, 9. yüzyılda yaşayan bu Türk emirin ismini taşımaktadır.(Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş I*, 176.;1981)

Ermeniyeye valiliğinde ise Yusuf b. Abi'l Sac'ı sırasıyla oğlu Muhammed Afşin, Bagratilerden Ermeniyeye hükümdarı Sembat'ın elinden Kars'ı aldı ve onun merkezi Duvin'i ele geçirdi. Daha sonra Berde'de vebadan 90'lı yıllarda vefat etmiştir. Biraderi Yusuf ve daha sonra Muhammed Afşin'in oğlu Abû'l Musafir (318/930) onu takip etmiştir. Bânî Sac'ın yerine geçen Revvadiler döneminde de Türkler Azerbaycan'a

gelmeye devam etmiştir. (Togan, "Azerbaycan", 100; Cl. Huart, "Saciler", İA, MEB, İstanbul 1979,)

Azerbaycan, özellikle Kafkasya Azerbaycanı'nın Türklerle iskanına dair önemli kayıtlar, Arapça aslında bulunan Derbendnâme adlı eserde yer almaktadır. Müneccimbaşı da bu eserin Tarih-i al-Bâb va'l-Abvâb adlı aslını okuyup yararlanmıştır. Bu eserin Selçuklu Melikşah döneminde yazıldığı ve Kafkasya ve Azerbaycan'ın tarihine dair değerli bilgiler içerdiği anlaşılmaktadır. Eserde, Melikşah döneminde Türklerin Emîr Savtekin yönetiminde Azerbaycan bölgesinde gerçekleştirdikleri fetihlerden ve yerleşimlerinden bahsedilmektedir. 1076 yılında gerçekleştirilen seferde, Türklerin Arrân ülkesinde, ovalarında, dağlarında, şehirlerinde ve köylerinde yerleştikleri açıkça ifade edilmektedir. Dolayısıyla Türklerin bu bölgelerde yerleşmeleri kesin ve belirgin bir şekilde 1076 yılından itibaren başlamıştır. Derbend tarihinin bu kaydı, diğer kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır. Ortaçağ tarihçisi olan İbn Azrak, Meyyafarikin Tarihi adlı eserinde 1175 yılında Atabey İldeniz'in askerleri arasında (Gence Türkmenleri-Tukmân-u Balad-ı Ganca) şeklinde bahsedilmiştir. Bu tür şehirlerde yerleşen Türkmenlerin, şüphesiz Türkistan'da şehirlerde yaşayan halk olduğu bilinmektedir, örneğin Sırderya havzasındaki Türkmenler. Bizim destanlarımızdaki "karşı yatan Karatav" ifadesi, elbette bu Gence Türkmenleri gibi, geçmişte Sırderya'nın kuzeyindeki Karatav dağının eteklerinde yaşayan Türkler tarafından bu bölgelere getirilmiştir. Zaten Aras-Kür boylarındaki coğrafi isimler de bunu göstermektedir.(Togan, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş I, 198-199; 1981)

Azerbaycan'a Türklerin gelişiyle ilgili olarak Reşideddin'in Oğuznâmesi'nde şu şekilde yazmaktadır: Oğuz, Şirvan taraflarından kalkıp Arrân'a ve Mugan'a geldiği zaman yaz mevsimiydi. Hava çok sıcaktı ve bu sıcaklık nedeniyle orada kalmak mümkün değildi, bu yüzden anlaşarak yaylalık olan dağlara gittiler. Kış geldiğinde tekrar inerek bu vilayetleri ele geçirip yağmalayacaklarını söylediler. Yaz aylarında bu vilayetlerin tüm yayla ve dağ bölgelerini, Sebelan dağlarından Alatağ ve Ağdiböri dağlarına kadar tamamen işgal ettiler. Yaylalıkta kaldıkları süre boyunca bu bölgelerde bulunan tüm ülkeleri ele geçirip kontrol altına aldılar. Azerbaycan vilayetlerini de ele geçirdiler. Kendi atlarını, geniş ve verimli otlaklara sahip olan Ucan sahrasının meralarında beslediler. O sırada herkes toplandı ve her biri birer avuç toprak getirip döktü. Büyük bir tepe oluştu. Bu tepeye Azerbaycan adını verdiler. (Azerbaycan, Türkçe'de "yüksek ateş" anlamına gelir. Baynân ise zenginlerin, uluların yerini ifade eder). O yaz mevsiminde Oğuz, Aladağ'da (Alatağ'da) yaylalık yaptı.

Oğuz, Bağdat, Gürcistan, Diyarbakır ve Rakka bölgelerine elçiler göndererek geleceği hakkında haberler ilettiler. Onların haberdar olmalarını ve nasıl cevap vereceklerini öğrenmek istedi. Eğer baş eğip il olurlar ve vergilerini her yıl düzenli olarak kendi hazinesine getirirlerse, bu çok iyi olurdu ve asker göndermeye gerek kalmazdı. Ancak Oğuz'un fikrine uygun cevap vermezlerse, onları itaate zorlamak için harekete geçecek ve onlara saldıracaktı. Elçileri bu bölgelere gönderdikten sonra Oğuz, kış aylarını Arrân ve Mugan tarafında geçirdi. Kür ve Aras nehirleri arasında kendine yurt ve karargah olarak seçti. Bu bölgedeki tüm halkı il olarak kabul etti ve itaat etmeyenleri yağmaladı. Bahar geldiğinde çeşitli ülkelerin hükümdarlarına ve sultanlarına gönderilen elçiler geri döndü. Diyarbakır, Rakka ve Bağdat'a gönderilen elçiler, bu bölgelerin hükümdarlarının Oğuz'un Arrân'a gitmesiyle ilgili yaşanan zorluklar nedeniyle geri döndüğünü düşündüler ve elçilere şunları söylediler: "Oğuz gelsin, önce savaş mı edelim yoksa itaat mi edelim, o zaman cevap veririz." Gürcistan

elçileri ise, "Biz savaşa hazırız, savaşalım" şeklinde cevap verdiler. Sonunda Oğuz, Gürcistan'a karşı harekete geçti ve Oğuz'un ordusu galip geldi. (Togan, Resideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili, İstanbul 1982)

Kısaca bahsettiğimiz bu bilgilerden anlaşılması gereken şudur: Gence, özellikle 11. yüzyıldan sonra Türk yerleşimine daha fazla açılmıştır. Bu nedenle dönemin tarihçileri, Gence'yi Türkmenlerin yoğun olarak yerleştiği bir şehir olarak tanımlamışlardır. 11. ile 14. yüzyıllar arasında Gence, Büyük Selçuklu Devleti, Şeddadlılar, Irak Selçukluları, Atabekler, Harzemşahlar, Timuriler, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin yönetiminde kalmış ve daha sonra Osmanlı yönetimine geçmiştir. Dolayısıyla Gence'de birçok tarihi olay meydana gelmiştir. Bu nedenle Gence, tarihi açıdan çok zengindir. Bu zenginlik, bölgenin verimli topraklarında da görülmektedir. Genceli Nizamî gibi üstad bir şairin memleketi olan Gence, herkesin ilgisini çeken ve merakını uyandıran bir şehirdir.

Kaynakça:

Bala, M. "Gürcistan", İA, c.4,MEB, İstanbul 1977

CL..Huart, "Saciler", İA, c.10,MEB, İstanbul 1979,

Togan, A. Zeki Velidi, "Azerbaycan", İA, c.2, MEB, İstanbul 1979,

Togan, A. Zeki Velidi, Umumî Türk Tarihine Giriş I, İstanbul 1981.